

Андрій Криськов

**ЛЕВИЦЬКИЙ В. ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.
БРОДИ: ПРОСВІТА, 2018. 392 С.**

Питання невирішеності кризових явищ у промисловості становить особливий інтерес у суспільстві й наукових колах до економічних проблем у національній економіці. Процеси, що відбувалися у Наддніпрянській Україні в минулому потребують у зв'язку з цим глибоких аналітичних і синтезованих оцінок істориками сьогодні. Тому на сучасному етапі історичної науки важливого значення набуває критичне осмислення теорії і практики виробничих структур з врахуванням історичних та економічних можливостей окремих регіонів України. Дослідження процесів розвитку легкої промисловості зазначеного періоду не вирішує проблем сьогодення, але дозволяє екстраполювати досвід минулого.

Актуальність дослідження В. Левицького «Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ століття» визначається також необхідністю вивчення досвіду минулого, без якого неможливо пояснити наявні тенденції і окреслити перспективи розвитку нинішніх економічних процесів.

Історія розвитку легкої промисловості українських губерній становить особливий інтерес з точки зору оцінки її внеску в російську та світову промисловість в період бурхливого економічного розвитку Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст., поштовх якому поклало скасування кріпосного права в 1861 р., що ліквідувало перешкоди для прояву підприємницької активності населення у всіх сферах економічної діяльності.

Встановлені автором хронологічні рамки охоплюють період від 1861 р. – початку економічних реформ, що зумовили суттєві зміни в урядовій політиці, глибокі перетворення в промисловості країни, модернізацію всієї системи соціально-економічних відносин. Нижня межа визначена роком відміни кріпосного права і початком ліберальних реформ Олександра ІІ, що докорінно змінили уклад селян і роль промислів в їх житті, а також істотно вплинули на становище робітників мануфактур і фабрик легкої промисловості, адже вони склалися, в основному, з кріпосних селян. Верхня межа визначена 1914 р., коли розвиток економіки почав переорієнтовуватися на військові потреби в зв'язку з початком Першої світової війни, що зумовила кардинальне падіння економічної активності та подальшу стагнацію промислових підприємств і торговельних операцій Російської імперії (і власне українських губерній), а також спричинила розбалансованість торгових зв'язків і структурну перебудову господарського комплексу на потреби ВПК. Одночасно в окремих випадках, з метою наочного підтвердження деяких теоретичних положень за допомогою порівняльно-історичного аналізу, а також ретроспективної характеристики, нижню межу в деяких сюжетних

лініях автором свідомо розширено. Вказаний період став часом формування підвалин майбутніх еволюційних процесів у виробництві. Це був перехідний етап, що призвів до зміни старої економічної системи та зародження нової внаслідок політики держави.

Увагу автора привернула саме легка промисловість, що за обсягами виробництва займала помітне місце в економіці українських губерній у пореформений час. На прикладі трансформації поміщицького суконного виробництва у механізовану текстильну промисловість можна досліджувати особливості економічних процесів в промисловому секторі України в контексті формування ринку.

Практичне значення дослідження В. Левицького полягає в тому, що його основні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії України другої половини XIX – на початку XX ст., спеціальних курсів з проблем історії економіки. Зроблені на основі опрацьованого матеріалу висновки, можуть сприяти розширенню джерельної бази в дослідженні даної теми на регіональному рівні, а також доречно буде їх застосувати для підготовки навчально-методичних, історико-краєзнавчих та науково-популярних праць, в практичній викладацькій діяльності.

У першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження» систематизовано та проаналізовано основні наукові праці, у яких у різні часові періоди вітчизняні та іноземні науковці досліджували питання соціально-економічного розвитку українських губерній у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлено різні типи історичних джерел, які відображають різні аспекти соціально-економічного розвитку українських губерній упродовж означеного періоду.

Наукові праці та історичні джерела поділено на окремі групи у відповідності до їх типів, часу видання (написання) та змісту. У процесі аналізу нарративу охарактеризовано кожен групу джерел. Представлений історіографічний огляд дозволяє констатувати наявність значної кількості наукових праць, у яких розглядаються різні аспекти розвитку легкої промисловості України у період ринкових реформ.

Історіографічний аналіз показує, що вітчизняними і зарубіжними дослідниками зроблено чимало у висвітленні досліджуваної проблеми. Необхідно зазначити, що економічний розвиток українських губерній привертая увагу учених, але свої зусилля вони акцентували лише на вивченні діяльності окремих галузей промисловості. Перелік піднятих в останній час проблем свідчить про недостатнє вивчення багатьох історичних та економічних процесів, пов'язаних з розвитком легкої промисловості.

У другому розділі «Загальна характеристика легкої промисловості» висвітлено загальне становище легкої промисловості українських губерній в другій половині XIX – на початку XX ст. Автором зазначено, що легка промисловість регіону мала свої особливості. Розвиток найважливіших галузей виробництва значною мірою залежав від імпорту устаткування, сировини й матеріалів. Багатьох галузей легкої індустрії в Україні взагалі не існувало. Деякі галузі легкої промисловості, що в дореформений період виходили зі своєю продукцією на зовнішній ринок, в період промислового капіталізму почали занепадати, або дуже повільно розвивалися, працюючи на вузький внутрішній ринок. До таких галузей, зокрема, відносилися суконна, вовномийна, канатна, шовкова, шкіряна тощо.

Проведений В. Левицьким аналіз державної економічної політики свідчить, що, підтримуючи загалом розвиток промисловості у пореформений час, царський уряд намагався обмежити підприємницьку ініціативу фабрично-заводським законодавством. Державним регулюванням охоплювалося порівняно небагато галузей та підприємств загальнодержавного значення – переважно ті, які не мали стійкої прибутковості та/або широкого ринку збуту і мали труднощі із залученням капіталів навіть у роки свого зростання та загального господарського піднесення.

Досліджуючи джерела надходження капіталів автор встановив, що в легку промисловість Наддніпрянської України інвестувався переважно приватний капітал, який використовували, як правило, поміщики, купці, найбільші промислові компанії і банки. Особливу активність виявляли підприємці Німеччини, Франції, Бельгії та Великої Британії, котрі перебирали під свій контроль промисловість Наддніпрянщини.

Третій розділ «Матеріальна база та науково-технічний прогрес легкої промисловості» присвячений дослідженню матеріально-технічної бази, технічній модернізації підприємств легкої промисловості, забезпеченню їх сировиною. Визначено, що перехід до великого машинного виробництва відбувався в умовах концентрації виробництва. Суконна промисловість в українських губерніях була однією з перших, котра почала застосовувати парове оснащення. Через значну кількість підприємств даної галузі, що і надалі використовували водяні млини та кінні приводи, технічний переворот у сукновиробництві так і не завершився.

У процесі дослідження встановлено, що легка промисловість українських губерній мала свої особливості із забезпечення підприємств сировиною. Розвиток виробництва значною мірою залежав від імпорту устаткування, сировини і матеріалів. Потреби легкої промисловості в сировині забезпечувалися, насамперед, за рахунок місцевого виробництва. Промисловий розвиток сприяв створенню сировинних ринків, а усупільненням виробництва і поглибленням поділу праці він ліквідував відокремленість місцевих ринків і поєднав їх у єдиний національний ринок.

У четвертому розділі «Виробництво та реалізація продукції легкої промисловості» досліджується зростання продуктивності галузей легкої промисловості, що здійснювалося шляхом удосконалення технології виробництва та механізації виробничих процесів. Доречним є висновок, що ринковий характер легкої промисловості визначив високий рівень концентрації виробництва, яка в пореформені роки продовжувала зростати. Під час цього процесу були ліквідовані технічно застарілі невеликі та слабко оснащені підприємства.

Безперечно цінність мають висвітлені питання, що стосуються розвитку підприємств легкої промисловості, безпосередньо пов'язані з їх територіальною локалізацією, виробничою діяльністю та матеріально-технічним забезпеченням. Дослідником встановлено, що динаміка та обсяги виробництва промислових підприємств перебували у залежності від їх територіального розташування, технічного забезпечення, форм власності на засоби виробництва. Тому є правильним висновок, що для характеристики соціально-економічного розвитку суспільства у той чи інший період його історії, необхідно враховувати організацію виробничого процесу, масштаби й форми виробництва, а також технічний розвиток підприємств легкої промисловості, що відіграла важливу роль в економічному житті держави.

З комплексу питань, що стосуються розвитку легкої промисловості досліджуваного періоду історії України, важливе місце в монографії відводиться аспектам, пов'язаним із технічним розвитком промисловості. Адже темпи та обсяги розвитку промисловості завжди перебувають у пропорційній залежності від її технічного забезпечення. Для характеристики соціально-економічного розвитку суспільства у той чи інший період його історії, автор врахував такі категорії, як форми власності на засоби виробництва, організацію виробничого процесу та суспільного розподілу, масштаби й форми виробництва, а також технічний розвиток легкої промисловості, що відіграла важливу роль в економічному житті держави. Тому принципового значення набувають дослідження науково-технічних процесів, в основі яких лежать особливості становлення та розвитку галузей легкої промисловості.

Упродовж 60-х рр. XIX ст. – 1914 р. в результаті технічної модернізації купецтво Наддніпрянської України досягло помітних успіхів у становленні та розвитку вовняної промисловості. В суконній, вовняно-панчішній, вовномийній галузях зводиться до мінімуму залучення ручної праці, всі ланки виробництва механізуються та автоматизуються. На початку XX ст., порівняно з серединою XIX ст., в кілька разів зростає обсяг виробництва, продуктивність праці, покращуються умови праці та життя робітників, помітно поліпшується якість продукції.

У розділі також досліджується характер внутрішньої і зовнішньої торгівлі продукцією легкої промисловості в межах Наддніпрянської України, іншими регіонами Російської імперії та зарубіжними країнами. Автором відзначено, що важливе значення для розвитку зовнішньої торгівлі відігравав транспорт, зокрема залізничний.

П'ятий розділ «Кадрове забезпечення легкої промисловості» висвітлює етапи формування класу підприємців, забезпечення легкої промисловості інженерно-технічними кадрами та показує джерела формування промислових робітників. Досліджується процес формування української промислової буржуазії, котра разом з російською, єврейською, польською та іноземною посідала чільне місце в галузях легкої промисловості Наддніпрянської України.

У розділі відзначено, що інтереси підприємництва в Наддніпрянській Україні в галузі освіти зосереджувалися на підготовці кваліфікованих робітників, спеціалістів середньої ланки та управлінців промислових об'єктів. Тому найбільш помітною формою її активності була передусім підтримка професійних навчальних закладів різних рівнів. Також у роботі аналізується процес формування та умови праці робітників на підприємствах легкої промисловості, стверджується, що розвиток промисловості сприяв створенню постійних робітничих кадрів, відірваних від землеробства і позбавлених засобів виробництва. Основна частина фабричного пролетаріату промисловості Наддніпрянської України вийшла безпосередньо із села.

У висновках монографії підсумовано та узагальнено результати дослідження. Теоретична та практична значимість отриманих результатів дослідження В. Левицького полягає в можливості їх використання органами державної влади та управління в рамках формування стратегії розвитку легкої промисловості, слугувати прикладом та застерегти від помилок у проведенні реформ. Висновки роботи можна використовувати для критичного осмислення стану сучасної вітчизняної

економіки. Врахування досвіду розвитку легкої промисловості може стати прикладом для науковців у вивченні та висвітленні розвитку інших галузей промисловості України.

Отже, рецензована монографія В. Левицького «Розвиток легкої промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.» є актуальним, завершеним, самостійним і оригінальним науковим дослідженням, у якому використано значний масив архівних і статистичних матеріалів, відзначається новизною та комплексним підходом до виконання поставлених завдань.